

Toplum ve Sosyal Hizmet

ISSN: 2147-3374 / E-ISSN: 2602-280X

Derleme Makalesi / Review Article

Eleştirel Sosyal Hizmet Teorisi ve Uygulaması

Critical Social Work Theory and Practice

Hande ALBAYRAK¹

¹ Dr., Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü,
hande.albayrak@kocaeli.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-2972-9490

Başvuru: 01.09.2020
Kabul: 26.12.2020

Atıf:
Albayrak, H. (2021). Eleştirel sosyal hizmet teorisi ve uygulaması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(1), 383-401.
DOI: 10.33417/tsh.791666

ÖZET

Eleştirel sosyal hizmet teorisi, sunduğu eleştirel düşünmeye dair çerçeve dolayısıyla sosyal hizmet uygulamalarının merkezinde yer almaktadır. Bu teori, bireylerin karşılaştıkları sorunları sosyal yapı ve hâkim gruplar ile ilişkilendirilerek ele alınmasını içeren eleştirel düşünme, eleştirel değerlendirme ve uygulama çerçevesi doğrultusunda sosyal hizmetin sosyal değişim ve gelişim, insanların güçlenmesi ve özgürleşmesi ideallerinin gerçekleştirilmesi için önemli bir yol sunmaktadır. Eleştirel sosyal hizmet radikal, yapısal, feminist, baskı karşıtı, ayrımcılık karşıtı, ırkçılık karşıtı ve post modern yaklaşımlar gibi birçok yaklaşımı kapsayan temel bir anlayışa sahiptir. Eleştirel sosyal hizmet teorisi, günümüz koşullarında her geçen gün daha da ihtiyaç duyulan bir yaklaşım olarak nitelendirilmektedir. Yapılan bu derleme çalışması ile eleştirel sosyal hizmet teorisi ve uygulamasına dair kapsamlı bir anlayış oluşturmak amaçlanmıştır. Bu kapsamda eleştirel sosyal hizmet teorisi sosyal hizmette eleştirel yanın gelişimine, eleştirel teoriden aldığı temel fikirlere ve uygulama süreçlerine dair bilgilerle ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: *Eleştirel sosyal hizmet teorisi, eleştirel düşünme, eleştirel uygulama*

ABSTRACT

Critical social work theory is central to social work practices due to the framework of offered critical thinking. This theory linking social structure and dominant groups are individuals with the issues they face that can be addressed by critical thinking, critical evaluation and practice framework in line with social change and development of social work, offers an important pathway to help realize the ideals of empowerment and liberation. Critical social work has a basic understanding that covers many approaches such as radical, structural, feminist, anti-oppressive, anti-discriminatory, anti-racist and postmodern approaches. Critical social work theory is described as an approach that is increasingly needed in today's conditions. This review, it is aimed to establish a comprehensive understanding of critical social work theory and practice. In this context, critical social work theory has been discussed with information about the development of the critical side in social work, the basic ideas taken from critical theory and the practice processes.

Keywords: *Critical social work theory, critical thinking, critical practice*

GİRİŞ

Sosyal hizmetin gelişmeye başladığı ilk yıllardan itibaren sosyal sorunlara yönelik geleneksel yaklaşım anlayışının karşısında eleştirel yaklaşımın temellerini içeren uygulamaların da gerçekleştirildiği bilinmektedir. Tarihsel olarak sosyal hizmet uygulamalarının hangi amaç doğrultusunda nasıl gerçekleştirildiği krizler ve hâkim ideolojilerden bağımsız olarak ele alınmamalıdır. Özellikle son yıllarda piyasa ekonomisine ve küreselleşmeye bağlı olma ve bundan etkilenme dolayısıyla sosyal hizmette eleştirel ve baskı karşıtı uygulamalara olan ilginin ve ihtiyacın arttığı ifade edilmektedir. Eleştirel sosyal hizmet teorisi, sosyal hizmet disiplininin ve mesleğinin temelinde ve uygulamalarının şekillenmesinde özellikle eleştirel düşünme bağlamında merkezi bir yere sahiptir. Bugün sosyal hizmet alanında ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan birçok çalışmada sosyal değişim ve gelişim, güçlendirme ve özgürleştirme ideali doğrultusundaki odaklarda “eleştirel” bir yan vardır ve bu durum eleştirel sosyal hizmet teorisinden bağımsız olarak düşünülmemelidir. Bu bakımdan eleştirel sosyal hizmetin bütüncül olarak ele alınması literatüre katkı sağlaması açısından önemlidir. Eleştirel sosyal hizmet, baskı karşıtı özgürleştirici yaklaşımların birçoğunu kapsayan bir temele sahiptir. Çünkü tüm bu yaklaşımlarda eleştirel düşünme yolu ile bireylerin karşılaştığı sorunların daha geniş bağlamlar içerisinde analiz edilmesi ve sosyal adalet temeli doğrultusunda özgürleştirici ve dönüştürücü bir uygulamayı gerçekleştirme çabası hakimdir. Bu çalışmada eleştirel sosyal hizmet, tarihsel ve teorik temelleri ile birlikte ele alınmış ve eleştirel sosyal hizmet uygulamasına dair bilgilere yer verilmiştir. Bu kapsamda çalışmada şu temel sorulara yanıtlar arayarak başlıklar oluşturulmuştur. Eleştirel teorideki eleştirelin sosyal hizmetteki karşılığı nedir? Eleştirel sosyal hizmetin teorik temeli, sosyal hizmette kendisine nasıl bir yer bulmuştur? Eleştirel sosyal hizmetin temelleri tarihsel olarak nasıl ilerlemiştir? Eleştirel sosyal hizmet uygulaması nasıl tanımlanır ve neleri içerir?

Eleştirel Sosyal Hizmeti Tarihselliği ile Tanımlamak

“Eleştirel” kelimesi, sosyal hizmet metinlerinde bazen farklı anlamlarla da olsa sık sık kullanılmaktadır. Bu nedenle, terimin eleştirel sosyal hizmette nasıl kullanıldığını anlamak için tanımlarına bakmak önemlidir. “Eleştirel” kelimesinin iki ana anlamı vardır. Birinci anlamı, çoğu akademik disiplinin iddia ettiği fikirlerin ve argümanların sorgulanmasıyla ilgilidir. İkinci anlamı, mevcut toplumu zararlı ayrışmaların, eşitsiz güç ilişkilerinin, adaletsizliklerin ve dezavantajların giderilmesi amacıyla sorgulamakla ilgilidir. Bu ikinci anlayışa uygun eleştirel bir pozisyon benimsemek, mevcut ayrışmalardan faydalanabileceklerin gücüne meydan okumayı ve değişim girişimlerine direnmeyi içerdiği için zor olabilir (Agger, 2013; akt: Morley, Macfarlane ve Ablett, 2014, s. 3). Eleştirel sosyal hizmetteki “eleştirel”in anlamı bu ikinci tanımdır. Bu doğrultuda eleştirel sosyal hizmette toplum içindeki eşitsiz güç ilişkileri, adaletsizlikler, sosyal bölünmeler ve yaratılan dezavantajlı koşullara bağlı olarak sorunların yapısal sorgulamalarını yapmak üzerine odaklanılmaktadır.

Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu (IFSW) (2013)'nin sosyal hizmet mesleğinin amacına, temel görevlerine ve uygulamalarına dair açıklamalarında eleştirel teori temelini yer aldığı görülmektedir. Sosyal hizmet uygulamalarının merkezinde “ırk, sınıf, dil, din, cinsiyet, engellilik, kültür ve cinsel yönelim gibi kategoriler temelinde yapısal baskı ve/veya ayrıcalık kaynakları üzerinde düşünerek eleştirel bilincin geliştirilmesi, yapısal ve kişisel engellerin tanımlanmasına yönelik eylem stratejilerinin geliştirilmesi, insanların güçlendirilmesi ve özgürleşmesi amacı doğrultusunda özgürleştirici sosyal hizmet uygulamasının” yer aldığı ifade edilmektedir. Mesleğin sosyal değişim amacıyla ve talebinde, “marjinalleşmeye, sosyal dışlanmaya ve baskıya katkıda bulunan yapısal koşullara meydan okumaya ve değiştirme” ihtiyacına vurgu yapılmaktadır. Sosyal değişim çabalarında, insan haklarının ve ekonomik, çevresel ve sosyal adaletin geliştirilmesinde sosyal hizmet uzmanları ve müracaatçıları da içerecek şekilde tüm bireyler eyleyen özne olarak yer almaktadır (IFSW, 2013). Sosyal hizmet mesleğine ve uygulamalarına dair bu açıklamalar eleştirel sosyal hizmetin, sosyal hizmetin merkezinde yer alan bir teori olduğunu göstermektedir. Sosyal hizmetin tanımında yer alan eleştirel sosyal hizmetin temellerine dair açıklamalar Healy (2001)'nin ifadesi ile özetle şöyle sıralanabilir:

- Sosyal hizmet uzmanlarının uygulamalarında karşılaştıkları sosyal sorunları özellikle sınıf, ırk, toplumsal cinsiyetle ilişkili olan sosyal süreçlerin geniş bağlamda tanımlamaları doğrultusunda temel bir katkı sağlaması;
- Sosyal hizmet uygulamalarının ve sosyal politikaların genellikle birbiriyle çelişkili yanlarına yönelik öz dönüşümsel yaklaşım (self-reflexive) ve eleştirel tutumun benimsenmesi;
- Otoriter uygulama ilişkisi yerine uygulamada sosyal hizmet uzmanlarının ve hizmet kullanıcılarının eş katılımının sağlanması;
- Sosyal dönüşümün sağlanması için baskı gören nüfus için ve nüfusla birlikte çalışmadır.

Eleştirel sosyal hizmet teorisi, eleştirel teorilerin yorumlanmasıyla elde edilen sosyal hizmete dair uygulama formülasyonu dolayısıyla sosyal hizmetin doğasına ilişkin bir söylem olarak tanımlanmaktadır (Payne, 2017). Bu tanımdan teorinin sunduğu uygulama formülasyonunun, diğer uygulamalara dahil edilebilecek yöntemleri de içerdiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda eleştirel sosyal hizmet, sosyal hizmetin özünde olan bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır. Eleştirel teorinin toplumsal yaşamı ve sosyal sorunları anlamının sosyal yapı ile ilişkilendirilmeksizin mümkün olmadığı temelinden yola çıkarak, eleştirel sosyal hizmetin gelişimini, tarihsel bir şekilde sosyal yapıyı etkileyen temel değişiklikleri ele alarak anlamak önemlidir.

Sosyal hizmetin başlangıç yıllarından itibaren eleştirel bir yönelimi olduğu belirtilmektedir. Bu yönelim sosyal hizmetin, birey üzerine odaklanmak ve toplumdaki sosyo-ekonomik ve politik zorluklar ile ilgili kaygı duymak arasındaki gerilimle mücadelesinde görülmektedir. Tarihsel somut örnekleri ile bakıldığında sosyal hizmetteki 19. yüzyıldaki Toplumsal Yardım Kuruluşu (Charity

Organization Societies-COS)'nun bireysel müdahale içeren çalışmaları ve yerleşim evleri hareketinin (settlement house movement) sosyal aktivizm çalışmaları arasındaki gerilimde eleştirel yönelim görülmektedir. Çünkü COS'da yapılan uygulamalarda fakirliği hak etme ve hak etmemeyi ayırt etme üzerinden hayırsever bağışlara (Martin, 2003) ve bireysel sorunları sosyal bağlamdan ayrı olarak teşhis etme ve tedavi etmeye yönelik bireysel müdahalelere ağırlık verilmektedir (Agllias, Howard, Schubert ve Gray, 2016). Yerleşim evleri hareketinde ise yoksul bireylere adaletsiz toplumsal düzenin mağdurları olarak bakılmış (Martin, 2003), yoksullukla mücadele etmek için sosyal bir çerçeve geliştirilmiş, sosyal sorunlara sosyal çözümler aranmış ve sosyal reform için kampanya yürütülmüştür (Ferguson, 2008, s. 95). Bu faaliyetler ve bakış açısı dolayısıyla eleştirel akımların köklerinin “yerleşim evleri hareketi”nde bulunduğu ifade edilmektedir. Bundan sonra ise eleştirel yönelim sosyal hizmette özellikle kriz dönemlerindeki çalışmalarda kendini göstermiştir.

1930'ların Büyük Buhranı sırasında ise sosyal hizmet uzmanları, refah reformlarının sınırlamaları karşısında işçi hareketi ve ırkçılık karşıtı mücadeleler dahilinde daha radikal değişiklikler için mücadele etmişlerdir (Ferguson, 2008, s. 95). 1960'larda sosyal hizmet alanında büyük değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Küresel olarak bu dönemde, sosyalizm ve feminizm gibi hareketler yeniden ivme kazanırken ve gey ve lezbiyen hakları, engelli hakları ve çevrecilik gibi “yeni” sosyal hareketler de ortaya çıkmıştır. Bu hareketlerle birlikte dönemin ekonomik sorunlarının bir sonucu olarak sosyal hizmette adaletsizlikler, eksiklikler ve boşluklar yeniden sorgulanmaya başlanmıştır (Mendes, 2003, s. 19).

1970'lere gelindiğinde ise Kuzey Amerika, Britanya ve Avustralya'da kriz dönemi ile birlikte hükümet tarafından sosyal kontrolün bir aracı olarak sosyal hizmetin rolü yeniden sorgulanmaya başlanmıştır. 1970'lerdeki krizle doğan radikal sosyal hizmette yapılan Marksist analiz ile sosyal hizmetin işlevlerinde ve refah devletinin özünde karşıtlık-aykırılık olduğu, refah devletinin yoksul kesimi yatıştırmak, zengin sınıfının vicdanını rahatlatmak ve ayaklanma olasılığını engellemek için kapitalizmin bir aracı olduğu vurgulanmıştır. Bu kapsamda, sosyal değerler ve refahın yeniden dağıtılması konusunda değişim üzerine odaklanarak sosyal hizmetin yeniden yapılandırılması savunulmaktadır (Martin, 2003). Görüldüğü üzere 1960'lar ve sonrasında derinleşen eşitsizlikler ve sosyal sorunlar nedeniyle yeni toplumsal hareketler içerisinde sistem ve sosyal hizmetin işleyişteki rolü sorgulanmaya başlanmış ve tüm bu gelişmelerle sosyal hizmetin eleştirel yanı görünür olmaya başlamıştır. Bunun sonucunda ise sosyal hizmet uygulamalarına ve sosyal politikalara yönelik eleştirel tutum artmıştır.

1980'lerden bu yana ise hükümet politikalarındaki neoliberal dönüşüm ile birlikte sosyal gereksinimlerin karşılanmasında piyasa mekanizmaları hakimiyetinde yoksulluk ve işsizlik karşısında bireysel sorumluluk vurgusu yapılmaktadır. Bu durum devlet destekli kuruluşlarda çalışan sosyal hizmet uzmanlarının hizmet sunumunda, eşitsizliğin üretilmesi ve sürdürülmesindeki sosyo-ekonomik faktörlerin rolünün göz ardı edilmesine ve sosyal ve ekonomik dışlamaya karşı koymak yerine bunları pekiştiren uygulamalar yapılmasına yol açmaktadır (Wallace ve Pease, 2011, s. 132).

Hükümet politikalarının sosyal hizmet uygulamasına olan bu etkisinin yanında, çeşitli sosyal hareketlerin de etkisiyle birlikte eleştirel yönelim sosyal hizmette var olmaya devam etmiştir. Örneğin Healy (2001)'nin belirttiği gibi 1980'ler ve 1990'lar boyunca baskıcı ve ırkçılık karşıtı yaklaşımların sosyal hizmete eklenmesi ile birlikte yapılan eleştirel uygulamalarla birlikte eleştirel sosyal hizmet ilerleyişini sürdürmüştür.

Buraya kadar ifade edilen tarihsel gerçekliğe bakıldığında refah rejimlerindeki ve yaklaşımlardaki değişikliklerin, sosyal hizmetin yapılanmasını ve uygulama biçimlerini şekillendirdiği görülmektedir (Wallace ve Pease, 2011). Yakın tarihe gelindiğinde ise 2008 yılındaki küresel ekonomik kriz ile birlikte küreselleşmeye ve neoliberalizme dayalı modernleşme ajandasını gerçekleştirme bağlamında sosyal hizmet uygulamaları ve kuruluşları yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır (Payne ve Askeland, 2008; Dominelli, 2009). Bu yapılandırma içerisindeki ana akım sosyal hizmet uygulamalarında ise Agllias ve arkadaşları (2016)'nın ifade ettiği gibi günümüzde büyük ölçüde tarihteki bireysel müdahale modeline ağırlık verilmektedir. Bu model kapsamında neoliberal politikaların bir sonucu olarak sosyal hizmet kurumlarında piyasada üretilen eşitsizlikler kaçınılmaz olarak kabul edilerek, müracaatçıları piyasa mücadelesine yeniden katılmaları için donatma üzerine çalışmalar yürütülmektedir (Morley vd., 2014, s. 266). Bu yeniden yapılandırma ve bireysel müdahalelerin hakimiyeti karşısında ise sosyal hizmet uzmanlarının mesleğin temel değerleri doğrultusunda toplumdaki rol ve statülerini savunma, sosyal adalete ve insanların iyilik halini geliştirmeye olan bağlılıklarını muhafaza etme konusunda daha da fazla çaba göstermeleri gerekmektedir (Payne ve Askeland, 2008, Dominelli, 2009). Bir başka deyişle piyasada üretilen eşitsizlikleri besleyen uygulamalar karşısında sosyal hizmet uygulamasının merkezindeki sosyal değişim ve gelişim, insanların güçlendirilmesi ve özgürleştirilmesi amacının gerçekleştirilmesi için çalışmalara ağırlık verilmesi gerekmektedir.

Ife (2013, s. viii) günümüz koşullarında “neoliberal ekonomi, küresel kapitalizm, artan eşitsizlik, bireycilik, tüketimcilik, farklılığa tahammülsüzlük ve güçlü medya ve kurumsal çıkarlarla desteklenen sosyal, ekonomik ve politik düzenle karakterize edilen sorunlar” dolayısıyla eleştirel sosyal hizmet yaklaşımına çok daha fazla ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekmektedir. Bunun yanında daha genel bir ifadeyle birçok çalışmada hâkim olan neoliberal politikalara ve küreselleşmeye bağımlı olma ve bundan etkilenme dolayısıyla sosyal hizmette eleştirel ve baskı karşıtı uygulamalara olan ilginin ve ihtiyacın arttığı vurgulanmaktadır (Dominelli, 2002, 2009; Fook, 2002; Morley, 2004; Mattsson, 2014).

Yukarıda yer verilen tarihsel gelişmelerde görüldüğü gibi ekonomik krizlere bağlı olarak rejimlerdeki değişiklikler sosyal sorunlara yaklaşımı da etkilemiştir. Bu yaklaşımlar karşısında ise eleştirel sosyal hizmet ekonomik kriz ve kargaşa dönemlerindeki eşitsizliklerin daha da görünür olması dolayısıyla güçlenmiştir. Ancak kriz sona erdiğinde sosyal hizmette “reformdan terapiye” doğru bir yönelim gösterilmiştir. Bu dönemlerde baskıcı sosyal koşulların değişimine yönelik çalışmalar yapmak,

terapideki gibi profesyonel ve bilimsel görülmediği için yeterince ilgi görmemiştir (Martin, 2003). Eleştirel sosyal hizmette bireylerin yaşadıkları sorunlar ele alınırken bireysel ve psikolojik bağlantı kurulmamakta, sosyal ve kişisel bilinç yapıları arasında karmaşık ilişkinin keşfedilmesi için bireysel davranış odaklı düşüncelerin ötesine geçilmeye çalışılmaktadır (Campbell ve Baiki, 2012, s. 74). Bu kapsamda ise geleneksel sosyal hizmette sosyal sorunların; genellikle günlük yaşamla baş etme yeteneğine dair kişisel eksikliğin bir sonucu olarak anlaşılması ve bunun baskı ve eşitsizliği pekiştirmesi ve koruması eleştirilmektedir (Mattsson, 2014, s. 8). Çünkü Payne (2020)'nin ifade ettiği gibi eleştirel sosyal hizmette bireylerin yaşadıkları sorunların sosyal kaynağı olduğu kabul edilerek, sosyal sorunların daha çok sosyal yapı içerisinde ve baskın gruplar tarafından kültürel varsayımlar ile oluşturulduğu vurgulanır. Sorunlar kişisel ya da kişilerarası olarak açıklanmak yerine eşitsizlik ve baskı gibi yapısal olarak açıklanmaya odaklanılır.

Eleştirel sosyal hizmetin kapsadığı bir dizi yaklaşım, sosyal sorunları yapısal ve politik olarak açıklama yapma ve bunlara çözüm bulma arayışı içerisinde ortaya çıkmıştır. Gal, Levin ve Krumer-Nevo (2014, s. 55)'nin ifade ettiği gibi eleştirel sosyal hizmet Marksist, radikal, sosyalist, yapısal ve yenilikçi modelleri, feminist, baskı karşıtı, ayrımcılık karşıtı, ırkçılık karşıtı ve post modern yaklaşımları ve bunun yanında insan hakları odaklı uygulamaları kapsamaktadır. Bu farklı teorik bakış açılarına sahip yaklaşımlarda eleştirel bakış açısı hakimdir. Tüm bu yaklaşımlar bireylerin karşılaştıkları sorunların nedenini sorarak, bu nedenleri politik, kültürel, sosyal, ırksal, cinsiyete dayalı ve örgütsel bağlamlarda anlamaya çalışmıştır. Bunun yanında sosyal hizmet uzmanlarının baskı ve dezavantaj oluşturan yapıları ve söylemleri ele almak için eylemde bulunma yollarını bulmaya çalışmıştır (Ife, 2013, s. viii). Bütün bu yaklaşımlar kişisel sorunların politik konularla bağlantısını kurmakta, başka bir deyişle feminizmin ilkesi olan "kişisel olan politiktir" ifadesini kabul etmektedir. Bu yaklaşımların başlangıç noktaları sosyal eşitsizlikler, kapitalist toplum yapısı ve adaletsiz sistem içerisinde zayıf ve incinebilir grupların zarar görmekte olduğu düşüncesidir (Trevithick, 2012, s. 345). Bir başka deyişle tüm bu yaklaşımların temel odağında ise Martin (2003, s. 31)'in ifade ettiği üzere sosyal hizmetin ilgilendiği sosyal adalet meselesi yatmaktadır.

Eleştirel sosyal hizmette bu sosyal adalet meselesi temelinden hareket edilerek, Ife (2013)'nin belirttiği gibi uygulamalarda sadece "nasıl" bir çalışma yapılabileceği üzerinden değil, aynı zamanda "neden" bu çalışmanın yapılması gerektiğinin sorulması üzerinde durulur. Bu sayede insanların sorunlarına sadece bir yara bandı sunulmamış olup, sorunlarının altında yatan nedenler doğrultusunda çalışma yapılır. Buna ek olarak "neden" sorusu, sorunların nedenlerinin genellikle ilgili bireyin, ailenin veya topluluğun kontrolü dışında olduğunu anlamayı sağlar. Bu nedenle, eleştirel sosyal hizmet uygulaması, dezavantajın nedenlerini ve insanların deneyimlerini anlamaya ve ele almaya çalışır (Ife, 2013, s. vii). Neden sorusunun cevabı, eleştirel düşünme yoluyla sorunu ve dezavantajı sosyal yapıda arayarak ve geniş bağlamlar içerisinde değerlendirilerek bulunur. Bunun sonucunda ise sosyal sorunların sosyal eşitsizlikleri içeren sosyal yapılar tarafından şekillendirildiği ile hareket edilir. Bireylerin yaşadıkları sorunlar karşısında sosyal adaleti sağlamak için ise sosyal yapıda sosyal değişim için nasıl hareket edileceği bağlamında uygulama şekillendirilmeye çalışılır.

Eleştirel sosyal hizmet uygulamasında eleştirel sosyal hizmetin değerleri ve ilkeleri doğrultusunda hareket edilmektedir. Sosyal hizmetin temel değerlerinin yanında spesifik olarak eleştirel sosyal hizmetin değerlerini Campbell ve Baikie (2012, s. 73); tarafsızlık ve eşitlik, ortaklık, kapsayıcılık, demokrasi, çeşitlilik ve farklılıklar şöleni, insan hakları, sosyal adalet, sürdürülebilirlik, uyum, iş birliği, bağımsızlık ve kişisel ve sosyal dönüşüm olarak ifade etmişlerdir. Bu değerlerin yanında eleştirel sosyal hizmet uygulamasının şekillendirilmesinde ise ilkeler önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda Campbell ve Baikie (2012, s. 73-74) eleştirel sosyal hizmet uygulamalarındaki ilkeleri şöyle sıralamışlardır:

- Eleştirel sosyal hizmetin varsayımları, değerleri, kavramları ve ilkeleri ile uygulamaların bütünlüğünü sağlamak.
- Kişisel olarak görülen konuları politik koşullarla bağdaştırarak çalışmalarını politize etmek. Bunu yaparken sosyal sorunların baskın tanımlarına ve bunları kabul etmeye yeni bir açıdan bakmak.
- Gücün kullanımını içeren bağlam hususunda standardize edilmiş bilgileri ve uygulamaları reddederken, uygulamaların kavramsal gerçeğini ve eylemlerin çeşitliliğini anlamak. Bu, çoğunlukla uygulamayı müracaatçıdan problematik bağlama odaklamaya doğru yönlendirmek anlamına gelir.
- Çeşitli düzeylerde çalışma; sosyal hizmetin bireylerle, ailelerle ve topluluklarla doğrudan çalışma ve aynı zamanda politika, araştırma ve savunuculuk düzeyinde çalışmak.
- Geleneksel olarak ötekileştirilenlerin yaşadıklarını ve seslerini duyurmak.
- Hizmet alanlarla ve topluluklarla kolektif olarak ve iş birliğinde çalışmak.
- Yaşamın materyal, duygusal, bilişsel ve ruhsal olmak üzere tüm bileşenleriyle ilgilenmek.
- Bireylerin, grupların ve toplulukların benzersizliğine saygı duyulan etik ilişkileri kurmak ve sürdürmek.
- Belirsizliğin ve çelişkinin ortasında yetkin ve rahat bir şekilde çalışmak.
- Eleştirel yansıtıcı uygulamayı gerçekleştirmek ve benimsemek.

Eleştirel sosyal hizmet bu başlıkta tarihselliği içerisindeki sosyo-politik gelişmelerle birlikte temelleri, değerleri ve ilkeleri doğrultusunda ele alınarak tanıtılmaya çalışılmıştır. Buna göre sosyal hizmetin gelişmeye başladığı ilk yıllardan itibaren eleştirel yaklaşımın kökleri de sosyal hizmette var olmuş ve geline son noktada eleştirel sosyal hizmetin, sosyal hizmetin bilgi temelinde önemli bir yer edindiği görülmektedir. Yapılan tanımlamalarda görüldüğü üzere, eleştirel sosyal hizmet teorisinde politik olarak adaletsizliğin mevcut ve tarihsel göstergelerle var olduğu, bu adaletsizliklerin bireylere, ailelere, topluluklara ve toplumlara, kişilerarası ilişkilere etki ettiğine dair anlayış doğrultusunda meydan okuma ve değişim çalışmalarına odaklanılmaktadır. Eleştirel sosyal hizmeti daha iyi anlamak için teorik temelindeki eleştirel teoriye ve sosyal hizmete yansımalarına bakmak gereklidir.

Eleştirel teori temelinden sosyal hizmetin “eleştirel” yanını anlamak

Sosyal hizmetin “eleştirel” yanının kökeninin nereden geldiğini anlamak için eleştirel sosyal hizmet teorisinin uyarlandığı Frankfurt Okulu'nun geliştirdiği eleştirel teoriden bahsetmek gereklidir. Eleştirel teori Batı Marksizminin okulu olarak bilinmektedir. Eleştirel teoride Herbert Marcuse, Jürgen Habermas, Teodor Adorno, Erich Fromm ve Max Horkheimer gibi yazarlar analizlerini (Pease, Allan, Briskman, 2003, s. 2), kapitalist sistemin getirileri ve mevcut toplumsal durumdaki çelişkileri üzerinde temellendirmektedir. Kapitalist rejimin toplumsal yaşama etkilerinin ise sosyal yapı ile ilişkili olarak değerlendirilmesi ve açıklanması gerektiğine işaret etmektedirler (Coakley, 2004). Bu kapsamda eleştirel teoride toplumsal yaşamın, tarihsel olarak sosyal yapı ile ilişkilendirilmesini yaparak anlamaya çalışılmaktadır. Howe (2009)'un ifadesiyle eleştirel teorisyenler, toplumun sosyal olarak inşa edilen niteliğini inceler ve hâkim olan ve güçlü sosyal grupların dil, medya, eğitim, politik gündem ve süregelen tartışmaların kontrol ederek adaletsizliği ve eşitsizliği meşrulaştırabildiklerini ortaya çıkarma çabası içerisindeyler.

Eleştirel teori de postmodern dönüşümle birlikte bir sistem olarak toplumun karmaşık yapıya sahip olmasından dolayı toplumu tanımlarken genel bir tanımlama yapılamayacağını iddia eder. Bu bağlamda eleştirel teori bir bütün olarak toplum üzerine odaklanırken, toplum içindeki bireylerin birlikte hayatlarını nasıl düzenleyeceklerine ve diğerleri ile etkileşimlerine dair deneyimledikleri sosyal yaşamın özelliklerinin çeşitliliği, karmaşıklığı, aykırılığı ve değişimi üzerinde durur (Coakley, 2004, s. 35). Foucault (1999, 2005) sosyal teorisinin, Karl Marx'ın ve Max Weber'in ve diğer klasik sosyal teorisyenlerin denemiş olduğu gibi, sosyal yaşamın tüm yönlerini kapsama ve açıklama girişimini terk etmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunun yerine yerel ve geçici düzeydeki ilişkiler, değerler, güç ve politika anlaşılmalı çalışılmalıdır. Çünkü güç dönüşmekte ve değişmektedir. Bu kapsamda eleştirel teoride sosyal ilişkilerde tanımlanan söylemlerin ve baskın grupların nasıl olduğunu anlamaya ve keşfetmeye odaklanılır (Howe, 2009, s. 131). Pek çok eleştirel sosyal hizmet akademisyeni postmodernizmi sosyal adaletsizlikleri ele alma konusunda alternatifler sunmadaki başarısızlığı nedeniyle kınamaktadır. Ancak uygulamalı bir sosyal bilim disiplini olarak sosyal hizmetin 'post' teorileri, göz ardı etmesi mümkün değildir (Healy, 2001). Bu yüzden, eleştirel sosyal hizmeti, eleştirel teorilerin bütünleştirilmiş bilgi temelinden anlamak gereklidir.

Eleştirel teorisinin eleştirel sosyal hizmet teorisine olan katkıları özetle Payne (2017)'in açıkladığı gibi üç düşünme geleneği noktasında ele alınabilir. Bunlar; (1) uygulama için bilgiye yönelik şüpheli bir duruş sergilemek, (2) var olan sosyal düzeni eleştiren fikirler ve (3) sosyolojik gelenekteki teoriler (özellikle de Marksist düşünce, Frankfurt Okulu'nun eleştirel sosyal teorisi ve postmodern ve feminist düşünce). Sosyal hizmetin eleştirel temelini aldığı kuramsal temellere dair bilgilerin ardından, bu eleştirel yanın daha iyi anlaşılması için eleştirel teorisinin sosyal hizmetteki temel noktalarından bahsedilmelidir.

Campbell ve Baikie (2012) sosyal hizmetin eleştirel yanını eleştirel teorideki temel iki konu üzerinden açıklamıştır. Birincisi, eleştirel teorisyenler, teorisinin rolünü toplumsal değişim ve topluma eleştirel

yaklaşım için açıklamaları ve anlayışı öteye taşımaya yardımcı olarak değerlendirirler. Bu yüzden eleştirel sosyal hizmet uzmanları sosyal hizmet mesleğini ve toplumun adaletsiz gerçeğini dönüştürmeye, eleştirel yaklaşımla açıklamaya ve anlamaya kendini adanmışlardır. İkincisi, eleştirel teorisyenler tüm sosyal ilişkileri mikro, mezzo veya makro düzeylerde olsa da politik olarak değerlendirirler. Eleştirel teori bağlamında, bir şeyi veya birini politize etmek fikri "...her şeyin politik etmenlerinin olduğunu ve hiçbir şeyin tarafsız olmadığını, gücü, kaynakları ve kimlikleri belirleme üzerine mücadele etmeyi" içerir (Campbell ve Baikie, 2012, s. 70). Bu iki temel nokta, sosyal hizmetin sorunları yapısal arka planı ile değerlendirme ve sosyal değişim ve gelişim, güçlendirme ve özgürleştirme bağlamında bir uygulama yapma amacına yansımıştır. Campbell ve Baikie (2012)'nin sosyal hizmetteki eleştirel teoriye dair fikirlere yönelik bu açıklamasını daha ayrıntılı olarak Payne, Adams ve Dominelli (2002) üç temel noktada ele almıştır. Bunlar; sosyal değişim ve bunu başarmak için kolektif eylem geliştirmenin önemini vurgulama; kasıtlılığa odaklanma, uygulamada eleştirel olmak üzerine yönelme olarak kısaca ifade edilebilir. Bu üç temel noktanın sosyal hizmette nasıl ifade bulunduğu aşağıdaki paragraflarda açıklanmıştır.

Eleştirel teorinin sosyal hizmet için birinci temel noktası, sosyal değişim ve bunu başarmak için kolektif eylem geliştirmenin önemini vurgulamaktır. Eleştirel teoride, insanın eyleyen özneliğinin, sosyal dünya üzerindeki önemi üzerinde durularak, insanların genel sosyal yapıları değiştirmek için nasıl hareket edebileceği vurgulanmaktadır. Eleştirel teori, sosyal hizmetin kişilerarası durumlar içinde hareket etmesinin her zaman sosyal yapılarla ilgili daha geniş bir eylemin parçası olduğunu ileri sürmektedir. Bu tür bir eylem, kişilerarası eylemin toplumdaki daha geniş grupların etkileşimi üzerinde her zaman bir etkiye sahip olması bakımından her zaman politiktir (Payne vd., 2002, s. 9). Bu sosyal değişim için kişisel deneyimlerinin geniş eşitsizlikler ve sosyal yapılar tarafından şekillendirildiğinin üzerinde durulmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları bu sosyal değişim amacını gerçekleştirirken sorunları mikro, mezzo ve makro düzeylerde yapısal arka planı ile birlikte değerlendirmekte ve sosyal değişimi gerçekleştirmek için müracaatçıları da içerecek şekilde kolektif eylemlilik içerisinde hareket etmektedir. Örneğin bugün IFSW (2011)'nin sosyal hizmet tanımında da yer alan "kolektif sorumluluk" ilkesi sosyal değişim için kolektif eylem geliştirme noktasında bir temel olarak görülmelidir.

Eleştirel teorinin sosyal hizmet için ikinci temel noktası, eleştirel teorinin kasıtlılığa odaklanmasıdır. Sosyal hizmette eleştirel düşünme, planlı bir değişim yaratma niyetiyle hareket etmeye yönlendirmektedir. Eleştirel teoriler, bu niyetin kökenlerini ve toplumun nasıl organize edildiği veya organize edilmesi gerektiği ile ilgili gizli değer varsayımlarını dikkatlice gözden geçirmek gerektiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte eyleyen özne, basitçe eylemden bulunmaktan daha fazlasını ifade etmektedir. Eyleyen özne aslında değerler ve ideolojilere dayanan bir niyete doğru bir itici güçtür. Dolayısıyla eleştirel teoriler, günlük eylemlerin devam eden sosyal değişimin veya istikrarın sürmesinin bir parçası olduğu ile ilgilenmektedir (Payne vd., 2002, s. 10). Eleştirel teorinin sosyal hizmet için bu ikinci noktası, sosyal hizmet uzmanlarının birer eyleyen özne olarak mesleğin

insanların özgürleşmesi ve güçlenmesi, sosyal değişim, gelişim ve bütünleşme amacı doğrultusunda kasıtlı bir eylemlilikle çalışmalarını gerçekleştirmelerine işaret etmektedir. Bu kapsamda sosyal hizmet uzmanları günlük yaşamdaki eylemlerin sosyal değişime ve sosyal adalete katkıda bulunabileceğinin ya da adaletsizliklere neden olan sosyal düzenlemeleri sürdürdüğünün farkında olarak eylemde bulunulmalıdır. Bu yüzden de psikolojik, sosyal, ekonomik temelli çeşitli sorunlar dolayısıyla sosyal hizmet kurum ve kuruluşlara başvuran tüm bireyler için “kişisel olanın politik olduğu” değerlendirmesi ile bu kasıtlı eylemlilik gerçekleştirilmektedir. Peki bu kasıtlı eylemlilik nasıl yürütülmelidir? Bu sorunun cevabı üçüncü temel nokta içerisinde bulunmaktadır.

Eleştirel teorinin sosyal hizmet için üçüncü temel noktası, bu teorik fikirlerin sadece düşünme noktasında kalmayıp uygulamada eleştirel olmak üzerine yönelmeyi içermesidir. Düşüncede ve uygulamada eleştirel olma, sosyal hizmet uygulamasındaki niyetler doğrultusunda toplumların nasıl değiştiğine ve insanların daha fazla özgürlüklere doğru nasıl değiştirilebileceğine dair yapılan analiz ile şekillenir. Bu kapsamda eleştirel düşünme ve hareket etme noktasında sınıf, cinsiyet, engellilik, cinsellik ve etnik köken gibi sosyal bölünmelerin sınırlamalarının kabul edilen sosyal fikirler içinde nasıl yaratıldığı ve bunların nasıl değiştirilebilir ve dönüştürülebilir olduğunun analizlerinin yapılması gereklidir (Payne vd., 2002, s. 10). Uygulamada eleştirel olma yönelimi ile bireyden başlayarak sosyal hizmetin sosyal değişim ve gelişim talebinin gerçekleştirilmenin yolu aranmaktadır. Sosyal değişimin sağlanması noktasında birer eyleyen özne olarak sosyal hizmet uzmanlarının eleştirel düşünme ve eleştirel uygulama vasıtasıyla nasıl bir dönüştürücü etki yaratılabileceği üzerine kafa yormaları üzerine yoğunlaşmaları gereklidir.

Çalışmada bu noktaya kadar eleştirel sosyal hizmet teorisinin tanımlanması kökenindeki teoriden aldığı noktalar, varsayımlar, ilkeler, değerler bağlamında ele alınmıştır. Bundan sonraki başlıkta ise eleştirel sosyal hizmet uygulamasının nasıl olduğu açıklanmıştır.

Eleştirel Sosyal Hizmet Uygulaması

Eleştirel sosyal hizmet uygulamasından bahsederken, uygulamanın temelleri olan eleştirel düşünme ve eleştirel eylemden bahsetmek gereklidir. Eleştirel düşünme, uygulamayı biçimlendiren eleştirel eylemin yapılması için temeldir ve sürekli olarak vardır. Adams, Dominelli ve Payne (2002) eleştirel eylemler ile eleştirel düşünce arasındaki sürekli etkileşimin, iyi uygulama ve uygulamayı geliştirme noktasında sürekli ve hiç bitmeyen bir süreç olarak kritik önemde olduğunu dile getirmiştir. Eleştirelliği kullanmak, sosyal hizmetin ayrılmaz bir parçasıdır. Eleştirelilik bilgiyi, sosyal hizmet uzmanının müracaatçılarla ilişkisini ve anlayışlarını sorgulamasını sağlar. Çalışma yapılacak durumları, yapısal bağlantılar kuracak şekilde değerlendirmeyi ve görünür olan daha geniş bağlamlar içerisine konumlandırılmasını sağlar. Eleştirel uygulama, karşılaşılan ikilemleri çözmekten daha çok, sorgulama yaklaşımını ve anlayışı dönüştürmektedir. Bu anlamıyla eleştirel düşünme, eleştirel uygulamayı biçimlendiren eleştirel eylem yol açar (Adams vd., 2002). Uluğtekin (2014, s. 39)'in belirttiği gibi sosyal hizmet uzmanları müracaatçıların içinde buldukları durumun toplumsal, ekonomik, kültürel ve politik yapılarla bağlantısını görür, güç ilişkisini inceler ve

değişmeyi/dönüştürmeyi başarmak üzere eyleme geçerler. Böylece eleştirel düşünme, eleştirel uygulamayı biçimlendiren eleştirel eyleme dönüştürülür. Dolayısıyla öncelikli olarak eleştirel düşünmenin nasıl olduğu ele alınmalıdır.

Paulo Freire (2017) tarafından eleştirel düşünme uygulama yolunda atılmış bir adım olarak “eleştirel bilinç” kavramı dahilinde ele alınmıştır. Sakamoto ve Pitner (2005) eleştirel bilinci; kabul ettiğimiz güç dinamiklerinin ve farklılıkların kendi önyargılarımız, varsayımlarımız ve kültürel dünya görüşümüz üzerine etkisini sürekli olarak derinlemesine düşünme ve inceleme süreci olarak tanımlamışlardır. Eleştirel bilinç; baskın ideolojinin sosyal hizmet uzmanları mesleki rolleri hakkında bakış açılarını nasıl şekillendirdiği sorusunu sorgular. Öte yandan eleştirel bilinç geçerlilikte olan otoriter güç farklarının, sosyal hizmet uzmanlarının mesleki rolleri içindeki yetki alımını nasıl etkilediği konusunun sorgulanmasını içerir (Bransford, 2011, s. 935). Howe (2009, s. 135)’un ifadesiyle, eleştirel düşünme ile kişisel ve mesleki düzeyde gücün oynadığı rolün farkına varılmaya çalışılır. Gücün önemine karşı duyarlı olmayan ve farkındalığı olmayan sosyal hizmet uzmanları, farkında olmadan var olan adaletsiz ve baskıcı uygulamaları pekiştirme riski içerisinde devam etmektedirler. Bu yüzden de sosyal hizmet uzmanlarının eleştirel düşünme konusunda öz düşünümsele uygulamayı gerçekleştirme üzerinde durmaları gereklidir.

Öz düşünümsele uygulama; kişinin eylemlerinin ve yorumlarının, sosyal ve kültürel arka planının ve kişisel geçmişinin, yaşadıkları karşısında duygusal bakış açısının ve kişisel olarak kabul edilen varsayımlarının ve değerlerinin koşullara etkisinin nasıl olduğunun tanımlanmasını ve kişinin uygulamada kendisini konumlandırmasını içerir. Bu süreçte güç ilişkilerinin veya var olan yapıların ve inançların sosyal hizmet uzmanının kendi uygulamasına etkisinin farkına varması sağlanır (Fook, 1999 akt: Allan, 2003, s. 68). Öz düşünümsele uygulama ile birlikte ancak müracaatçıya yönelik eleştirel uygulama gerçekleştirilebilir.

Eleştirel uygulamada değişim için eylemler kapsamında sosyal hizmet uzmanının yanında müracaatçıların da “bilinç artışı”nı ve “eleştirel sorgulama”yı sağlaması üzerinde durulmaktadır. Bilinç artışı ile bireylerde kişisel olanın politik olduğu ilişkisinin bağlamı oluşur. Bireyler baskı koşullarını tanımlayan ve sürdüren söylemlerin ve yapıların daha fazla farkına varır hale gelir. Bilinç artışı süreci, uygulamacıların birlikte çalıştığı bireyler, aileler, gruplar, kuruluşlar ve topluluklarla ortaklık kurmasını, uzmanlığın paylaşımını, mesleki bilgi ve yaşam deneyimlerinden karşılıklı öğrenmeyi, eşitlikçi değerleri ve eylemlere katılımı içerir. Bu içeriği dolayısıyla kavramdaki uzmanın üstünlüğü yok edilmiş olur (Ife, 2001, s. 151; akt: Allan, 2003, s. 65). Eleştirel sorgulama Freire ve Foucault’un düşüncesinden üretilmiş bir strateji olarak; yaşam deneyimlerimizdeki dışsal faktörlerin rolünü vurgulayan, mevcut durumdaki kalıp yargıları veya kabul edilen kavramları dikkate alarak algılama şekillerinin görülmeye başlanmasıdır. Bu sayede diyalog içinde mevcut yapının yıkılması, alternatiflerin keşfedilmesi ve yeni inanç ve fikirlerin yeniden yapılanması olanaklı hale gelir (Allan,

2003, s. 66). Bahsedilen bu iki değişim için eylemler, diyalog halinde müracaatçılarla yapılan görüşmelerde sorulan çeşitli sorularla ve uygulama içerisindeki etkinliklerle sağlanabilir.

Peki eleştirel düşünme, sorgulama veya eleştirel bilinç kazanımı nasıl olabilmektedir? Sakamoto ve Pitner (2005), eleştirel bilinç kazanımına yardımcı olabilecek multi-kültürel uygulamalardan üç kavram tanımlamışlardır. Bu kavramlar kişilerin sosyal kimlikleri, konumsallıkları ve bakış açılarıdır. Sosyal kimlikler kavramı ırk, cinsiyet, sosyal sınıf, cinsel yönelimi, vb. özellikleri içerir ve tarihsel, sosyo-kültürel ve siyasi etkenlerden yani sosyal yapılardan etkilenir. Konumsallık terimi bu farklı kimlik gruplarının içerisinde bireylerin kendi konumunu nasıl tanımladığıdır, bu da dolayısıyla kendilerini ve diğerlerini kabul etme yollarını etkiler: “Farklı kimliklere aynı zamanda statülerde eşlik edecektir. Yani bazı yönlerden ayrıcalıklıyız, diğer taraftan baskı görmekteyiz. Örneğin, bir erkek, cinsiyeti dolayısıyla ayrıcalıklı olabilirken, engellilik durumu yüzünden ezilebilmektedir.” Bakış açısı teorisi ise, baskı görmüş gruplardan baskı görmeyen gruplara doğru bireylerde alternatif bir gerçeklik algısının nasıl geliştirilebileceğini ifade eder. Bakış açısı teorisi ezilen grupların, ezilmeyen gruplara göre daha fazla anlatılarının farkında olduklarını öne sürer (Sakamoto ve Pitner, 2005, s. 442). Bu hem sosyal hizmet uzmanlarının hem de müracaatçıların eleştirel düşünme ve eleştirel bilinç kazanımında sosyal kimlikleri, kendilerinin farklı kimliklerde nasıl konumlandıkları ve baskı görme durumuna göre gelişen bakış açıları yardımcı olabilmektedir.

Eleştirel bilinç kazanımı, eleştirel sosyal hizmet uygulaması kapsamında çeşitli süreçler içerisinde gerçekleşmektedir. Eleştirel sosyal hizmet uygulama sürecini diğer genelci uygulama sürecinden ayırt edici olarak açıklamak mümkün değildir. Ancak spesifik olarak eleştirel uygulamanın tanımlanmasına Finn ve Jacobson (2008)’in eleştirel süreçler adı altında yaptığı dört temel kategorik ayırım yardımcı olmuştur. Buna göre eleştirel sosyal hizmet uygulamasındaki eleştirel süreçler; “bağlantı kurma”, “öğretme ve öğrenme”, “eylem ve eşlik etme”, “değerlendirme, eleştirel yansıtma ve kutlama” olarak ifade edilmiştir. Bu süreçlerde öne çıkan noktalar şöyle özetlenebilir (akt: Campbell ve Baikie, 2012, s. 75):

- Bağlantı kurma aşamasında öne çıkan noktalar; kişilerarası iletişim, özellikle müracaatçının yaşadığı zorlu koşulları karşısında nasıl hissedebileceğinin düşülmesi noktasında sezgisel empatinin kurulması ve gözlem yapılması, görüşmeler esnasında beden bilincinin farkında olarak iyi bir şekilde müracaatçıyı dinlemek, müracaatçının anlayışına ve herhangi bir konuda direnci varsa buna saygı duyulması ve farklılıklara saygıdır.
- Öğretme ve öğrenme aşamasında; karşılıklı öğrenme, eleştirel sorgulama ve analizin yapılması, aynı sorunu olan bireylerin biraya gelmesi ve ortak çözüm bulmaya yönelik çaba gösterilmesi, kurumsal bilgi, kaynaklar ve desteklerin tanımlanması, öğrenme ve öğretme ikliminin düzenlenmesi, eleştirel farkındalığın geliştirilmesi, değerlendirme konuları üzerinde durulur.
- Eylem ve eşlik etme aşamasında; baskıya meydan okuma ve destek kaynaklarının oluşturulması, planlama, destekleme, karar verme, kaynakları harekete geçirme, katılımcıların

motivasyonunu sağlama, engellere karşı direnme, değişim yaratma, eleştirel eğitim, koalisyon oluşturma, politik analiz ve savunuculuk yapılması üzerinde durulur.

- Değerlendirme, eleştirel yansıtma ve kutlama aşamasında; katılımlı değerlendirme, değerlendirme araçlarının ve süreçlerinin tasarımı, başlatma, sürdürme ve eleştirel yansıtmayı kuvvetlendirme, başarının tanımlanması, katkıların takdir edilmesi, öğrenmeden keyif alma, çalışmada güzellik ve eğlence bulma konuları üzerine odaklanılır.

Eleştirel bilinç kazanımının ya da eleştirel düşünmenin nasıl olabileceğine dair yukarıdaki bu açıklamaların ardından eleştirel düşünme kapsamında baskın ideolojinin ya da güç farklılıklarının nerelerde açığa çıktığına ayrıntılı olarak bakılması gereklidir. Eleştirel düşünme kapsamında ilk olarak “kullanılan dil”e ve ikinci aşamada “gündem belirleme”nin keşfine odaklanılmalıdır. Eleştirel düşünme ve uygulama arasındaki bu etkileşimsel süreç ise, eleştirel uygulamadaki “yargıların içeriği” ve “ideolojiyi sorgulama” üzerinde düşünülmesini gerektirir (Payne vd., 2002). Eleştirel düşünme ve uygulamada bu dört temel nokta üzerinde ayrıntılı olarak durulmalıdır.

Eleştirel düşünme anlamında ilk odağa “kullanılan dil”in alınmasının nedeni, kullanılan dil açığa vurulmayan varsayımları test etmede yardımcı olmasıdır. Örneğin ailelerle çalışma alanında “çift” ve “çocuklar” gibi tanımlayıcı kelimeler kullanmak, potansiyel olarak tek ebeveynli ve çocuksuz aileleri dışlayarak aileler hakkında gizli varsayımları ortaya çıkarır (Payne vd., 2002, s. 3). Yani kullanılan dil, baskın ve kabul edilen fikirlerin, yargıların ve ideolojinin göstergesi olarak karşımızdadır. Olumlu ve olumsuz yönde değer yüklü ya da tek ve katı bir tanımlama üzerinden bir dil kullanmak, müracaatçı gruplarının durumlarını değerlendirme konusunda eksik, yanlı ve/veya dışlayan/ötekileştiren bir uygulama yapmaya neden olur. Toplumsal cinsiyet, engellilik, sınıf, etnik köken, cinsel kimlik, yaş, aile gibi yapılar üzerindeki gizli varsayımlar dolayısıyla kullanılan dil, insanların yaşamlarını psikolojik, sosyal, ekonomik ve politik yönlerden etkiler. Gücün dil üzerindeki yansımaları görmemek, sosyal hizmet uzmanları için adaletsiz ve baskıcı uygulamaları pekiştirme riski içerisinde devam etmesine neden olur. Bu yüzden sosyal hizmet uzmanları kullanılan kelimelerin nasıl güç ilişkisi yarattığının kabulü ile hareket etmelidir.

Eleştirel düşünmenin bir sonraki aşaması “gündem belirlemeyi” keşfetmektir. Sosyal hizmet uygulamasında çalışma yürüteceğimiz meseleye dair gündem belirleme çoğunlukla kurum ve kuruluşların, yöneticilerin veya çalışanların kontrolindedir. Müracaatçılar bu noktada pasif bir konumda hizmet aldıkları kurumlarda kendilerine dayatılan gündemleri kabul etmek durumundadırlar. Sosyal hizmet uzmanları ise, gündemin kimin tarafından belirlendiği noktasında dikkatli olmalıdır. Çünkü uygulamada gündemi belirlemeyi etkileşimli hale getirmek ve müracaatçıları sürece dahil etme çabası vardır (Payne vd., 2002, s. 3). Eğer gündemi çoğunlukla tek taraflı ve müracaatçının katılımı olmaksızın üstten bir şekilde belirleyerek çalışmayı ilerletiyorsak, o zaman yine baskıcı bir uygulama yürütülmüş olur. Çünkü eleştirel sosyal hizmet uygulamasında eşitlikçi ilişkinin sağlanması gereklidir. Bu yüzden eleştirel düşünme kapsamında gündemin kim tarafından

ve hangi koşullarda belirlendiği üzerinde durulması güç paylaşımının sağlanması ve baskının sosyal hizmet uygulamasında devam ettirilmemesi için önemlidir.

Eleştirel düşünme ve uygulama, yaptığımız “yargıların içeriği”ni de dikkate almayı içerir. Örneğin “aile içinde yaşamak iyidir.” yargısı üzerinden gidildiğinde sosyal hizmet çalışması yürütülen müracaatçının ailesi ile deneyimleri “iyi” olmaktan çok uzakta olabilir. Örneğin bireyin aile içi şiddet, istismar gibi deneyimleri olabilir. Sosyal hizmet, genellikle müracaatçının bu şekilde deneyimiyle empati kurmak için yansıtıcı düşünmeyi kullanmayı içerir. Yansıtıcı düşünme, sosyal hizmet uzmanlarının müracaatçıları birlikte düşünerek ve birlikte hareket ederek kendilerini aynı resme koydukları bir süreç içinde olmaları anlamına gelir. Sosyal hizmet uzmanı genel bir varsayımla bir yargıda ve sınıflandırmada bulunma konusunda dikkatli olmalıdır. Bir diğer konu, çalışanın kendi deneyimlerinin sonucundaki yargılarının müracaatçıların taleplerine nasıl yanıt verdiğini etkilediğinin farkında olmasıdır. Bunun farkında değilse, müracaatçılara kendisi ile eşit şartlarda sürece katılma fırsatı vermemiş olur (Payne vd., 2002, s. 4). Yani Foucault’un belirttiği gibi baskın fikirlerin farkında olmak önemlidir. Bu baskın fikirler, sosyal, tıp, hukuk gibi bilimler vasıtasıyla oluşturulan ve üretilen bilgiye bağlı sosyal etkilerin sunduğu sosyal güçle, kim olduğumuzu, neyin hoş görülebilir olduğunu, kim tarafından ne zaman, ne şekilde ve neyin söylenilebileceğini şekillendirir (Seidman, 2004; akt: Howe, 2009, s. 132). Bu kapsamda eleştirel sosyal hizmetin temellerinden eleştirel düşünmenin kendimize yönelik kısmı olan öz düşünümsel uygulama gerçekleştirilmelidir.

Eleştirel düşünme ve uygulamada “ideoloji”yi sorgulama konusunda ise müracaatçı ile çalışırken yansıtıcı bir şekilde söz konusu durumda hangi görüşlerin, ideolojilerin var olduğu ve bu görüşlerin hangi daha geniş düşüncelerle nasıl çatıştığı veya bağlantılı olduğu sorulur. Bunun yanında sosyal hizmette kullanılan ideolojilerin de sorgulaması yapılır. Sosyal hizmette seçici bir yaklaşımla kullanılan ideolojiler bir yandan karmaşıkla baş etmede yararlı bir yol olurken, bir yandan ise ideolojilerin altında yatan varsayımların çoğu kesin kabul edildiği için, onları yeniden düşünmeye yeterince açık olamamayı da beraberinde getirebilir (Payne vd., 2002, s. 4-5). Bu yüzden de eleştirel sosyal hizmet uygulamasında bütüncül olarak müracaatçının görüşlerinin, toplumdaki baskın ideolojinin ve uygulamada kullanılan ideolojilerin sorgulanması üzerinde durulur.

Eleştirel düşünme ve uygulamada keşfedilmesi ve üzerinde durulması gereken “kullanılan dil, gündem belirleme, yargıların içeriği, ideolojiyi sorgulama” gibi konularda, sosyal hizmet uygulaması kapsamında Moreau (1997; akt: Allan, 2003, s. 59)’nun sorunun analizini yaparken sorduğu şu sorular yardımcı olacaktır:

- Mevcut sorun nedir ve müracaatçının soruna ilişkin düşünce yapısı (ideolojisi) nedir?
- Müracaatçıyı tanımlayan kimdir? Özellikle müracaatçının yaşadığı nesnel şartlar ve fiziki koşullar nelerdir?
- Müracaatçının karşılaştığı soruna ilişkin ve müracaatçının kim olduğu ile ilgili toplumdaki baskın ideoloji nedir? Müracaatçı bu ideolojiye ne kapsamda uyum gösteriyor?

- Birey(ler)le imzalanan sözleşmedeki müracaatçılar kimdir? Kalıcı bir şekilde müracaatçılarla ve onlar gibi olan diğer kişilerle çalışmada ilişkili olan ihtiyaç çalışmaları nelerdir, bunlar kim tarafından yapılmalıdır? (Moreau, 1997, s. 15-26; akt: Allan, 2003, s. 59).

Eleştirel sosyal hizmet uygulamalarında değişim için uygulamalardan bir diğeri güçlendirme çalışmasıdır. Eleştirel sosyal hizmet uygulamaları kapsamında özellikle sosyal hizmet disiplini, müracaatçıların gördükleri baskı konusunda bilinçlenmeleri ve bunun karşısında güçlü hale gelmeleri için kullanılan kökenlerini eleştirel teoriden alan temel yaklaşım “güçlendirme yaklaşımı” kullanılmaktadır. Güçlendirme yoluyla eleştirel teorideki var olanın ötesini görerek baskının köklerini bulmak” söylemine benzer şekilde bireyler, baskı yaratan koşulları ve bunların yaşamları üzerindeki yansımalarını kavrayarak, eyleme geçme ve bunlarla baş etme noktasında güçlenirler (İçağasıoğlu Çoban ve Buz, 2008, s. 86). Eleştirel sosyal hizmetteki güçlendirmede kişisel düzeyde kişilerin yaşamları üzerindeki kontrolü almaları, kültürel düzeyde baskın grupların tutumların ve baskıcı değerlerin sürdürülmesindeki kalıp yargıya ve ayrımcı varsayımlara meydan okuma, yapısal ve politik düzeyde toplumun yapısından kaynaklanan güç ilişkilerine meydan okuma üzerine odaklanılır (Gutiérrez vd., 1998; Allan, 2003).

Eleştirel sosyal hizmet uygulamalarında değişim için uygulamalardan biri olarak sosyal hizmetin rollerinden savunuculuk kullanılmaktadır. Savunuculuk yapma konusunda; sosyal adaletsizliğe uğramış, güçsüz bireyler, gruplar, kuruluşlar ve toplumlar ve savunmasız, ezilenlerin ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak için sosyal yapıların değişimi üzerine odaklanır (Bransford, 2011, s. 934). Eleştirel sosyal hizmette sosyal hizmet uzmanlarının rollerinden biri olan savunuculuk çok boyutludur. Savunuculuk; karar verme davranışına etki etme girişiminde diğerleri için eylemde bulunma, arabuluculuğu ve aracılık (kaynaklarla insanları buluşturma noktasında) etmeyi içerir. Geleneksel olarak vaka savunuculuğu ve sınıf veya dava savunuculuğunun yanında, 1980’lerden beri gelişen öz savunuculuk, vatandaş savunuculuğu, akran savunuculuğu, sistemik savunuculuk gibi yeni savunuculuk çeşitleri etrafında savunuculuk faaliyetleri yürütülebilir (Allan, 2003, s. 70).

Eleştirel sosyal hizmet uygulamalarında değişim için uygulamalardan bir diğeri “kollektif eylem, birlik olma ve yurttaş katılımı”dır. İnsanların biraya gelmesiyle oluşan grupların, bilinç artışı için fırsatlar sağlama, dayanışmanın gelişmesi, baskıcı kuralların, koşulların, kurumların ve düşüncenin değişimi için lobicilik ve birlik olma durumu kolektif eylem olarak ifade edilebilir (Allan, 2003, s. 71). İnsanların bir araya getirmeyi sağlama rolüne vurgu ve kolektif eylem vasıtasıyla dezavantajlı insanları sesleri duyurulmaya çalışılır. Bu uygulama kapsamında aktivist sosyal hizmetin bir parçası olarak insanların topluma katılımına engel olan faktörlerin, tanımlanması, güç ve baskı sorunlarının biçimlerinin nasıl olduğu, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin, dezavantajlı insanların yaşamları üzerinde nasıl etki ettiği ve diğer insanlara yönelik farkındalık kazanmayı içeren bilinç artışı üzerine odaklanılır (Trevithick, 2012, s. 346). Dolayısıyla burada yer verilen eleştirel sosyal hizmet anlayışı ile değişim için uygulamalara dair yer verilenlerin hepsi birbiri ile bağlantılı, birbirini tamamlayan ve

besleyen uygulamalardır. Örneğin öz savunuculuğun gelişmesi güçlendirme, bilinç artışı, eleştirel sorgulama gibi çalışmaların bir arada gerçekleştirilmesini içerir. O yüzden uygulamalarda temelden başlayacak şekilde eleştirel düşünmeyi sağlamak, uygulamayı biçimlendiren eleştirel eylemin yapılmasına zemin hazırlamak üzerinde odaklanılmalıdır.

SONUÇ YERİNE

Sosyal hizmetin tarihsel olarak bireysel müdahaleler ve sosyal değişim üzerine odaklanma konusu üzerine tartışmalar ve eleştirel sosyal hizmete dair çeşitli yaklaşımlara olan ilgi, kriz dönemlerinde refah devleti uygulamalarındaki değişikliklerle birlikte artarak devam etmiştir. Bu dönemlerde sosyal hizmet bu krizin yarattığı olumsuzluklara çözüm arama girişimleri ile dönüşürken, eleştirel teori temeliyle eleştirel sosyal hizmette gelişmiş ve güçlenmiştir. Eleştirel sosyal hizmet radikal, yapısal, feminist, baskı karşıtı, ayrımcılık karşıtı, ırkçılık karşıtı ve post modern yaklaşımları ve insan hakları odaklı uygulamaları kapsayan bir yerde durmaktadır. Bu yaklaşımları kapsayan eleştirel sosyal hizmette kişisel olarak ifade edilen durumların daha geniş bağlamda sosyal yapı içerisinde politik düzeyde ele alınarak, eşitsizlik ve adaletsizlik karşısında güçlenme, özgürleşme, sosyal değişim ve dönüşüm temelinden hareket edilmektedir. Sosyal hizmet mesleğinin tanımlamalarında da “eleştirel düşünme, eleştirel uygulama için eleştirel eylemde bulunma” temelde yer almaktadır.

Sosyal hizmet uygulamalarında öncelikli olarak eleştirel düşünme biçiminin kazanılması üzerine odaklanılmaktadır. Eleştirel bilincin geliştirilmesiyle baskın ideolojinin ve güç ilişkilerinin günlük yaşamda nasıl hâkim olduğunun görülebilir. Bunun için sosyal hizmet uzmanının hem öz düşünümsel uygulama ile kendi bakış açısını değerlendirmesi hem de uygulamayı yönlendiren daha geniş bağlamdaki etkilere odaklanması gereklidir. Eleştirel sosyal hizmet, karşılan sorunların sosyal eşitsizliklerin bir sonucu olduğu ve sosyal yapı ile alakalı olarak ele alınması gerektiğinden hareketle, sosyal değişimi sağlama yönünde çalışmalar yapılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla sosyal hizmet uzmanları, uygulamalarında sosyal dönüşümün nasıl sağlanacağı üzerinde düşünmelidir. Bu dönüşüm için hem sosyal hizmet uzmanları hem de müracaatçılarla birer eyleyen özne olarak görülmektedir. Müracaatçılarla eşit ilişki kurarak yapılan çalışmalarda sosyal adaleti sağlama yönünde bir kasıtlı eylemlilik ile eleştirel sorgulama, eleştirel bilinç kazanımı, güçlendirme, savunuculuk, kolektif eylemlilik içeren eleştirel uygulama gerçekleştirilmeye çalışılır. Yapılan uygulamaların özellikle sosyal sorunların nedenlerine inilmeden eşitsizlikleri pekiştiren biçimde olmamasına özen gösterilmesi anlamında eleştirel sosyal hizmet teorisi önemli bir çerçeve sunmaktadır.

ÇATIŞMA BEYANI

Herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Adams, R., Dominelli, L., & Payne, M. (Eds.). (2002). *Social Work. Themes, Issues And Critical Debates*. Basingstoke, England: Palgrave.

- Agllias, K. Howard, A. Schubert, L. & Gray, M. (2016). 'Australian workers' narratives about emergency relief and employment service clients: Complex issues, simple solutions', *Australian Social Work*, 69, 3: 297-310. doi:10.1080/0312407X.2015.1049627
- Allan, J. (2003). Theorising critical social work-Practising critical social work. Allan, J. Pease, B. & Briskman, L. (Eds.), in *Critical Social Work: An Introduction To Theories And Practices* (pp. 32- 72). Crows Nest, AU: Allen and Unwin.
- Allan, J., Pease, B., & Briskman, L. (Eds.). (2003). *Critical Social Work: An Introduction To Theories And Practices*. Crows Nest, AU: Allen and Unwin.
- Bransford, C. L. (2011). Integrating Critical Consciousness into Direct Social Work Practice: A Pedagogical View. *Social Work Education*, 30 (8), 932–947. doi:10.1080/02615479.2010.534449
- Campbell, C. & Baikie, G. (2012). Beginning at the Beginning: An Exploration of Critical Social Work. *Critical Social Work*, 13 (1), 67-81.
- Coakley, J.J. (2004). *Sports In Society: Issues And Controversies*, McGraw-Hill, Michigan University.
- Dominelli, L. (2002). *Anti-oppressive social work theory and practice*. New York, NY: Palgrave.
- Dominelli, L. (2009). Repositioning social work, Adams, R., Dominelli, L., & Payne, M. (Eds.). in *Social work: Themes, issues and critical debates* (pp.13-25). Palgrave Macmillan.
- Ferguson, I. (2008). *Reclaiming Social Work: Challenging neoliberalism and promoting social justice*, Sage, London.
- Fook, J. (2002). *Social Work Critical Theory And Practice*. London, England: Sage.
- Foucault, M. (1999). *Bilginin Arkeolojisi*. (Çev. V. Urhan), İstanbul: Birey.
- Foucault, M. (2005). *Özne ve İktidar*. (Çev. I. Ergüden ve O. Akınbay), İstanbul: Ayrıntı.
- Freire, P. (2017). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek) (15. Baskı), İstanbul: Ayrıntı.
- Gal,W., Levin, L. & Nevo, M.C. (2014). Applying Critical Social Work in Direct Practice With Families, *Child and Family Social Work*, 19, 55–64. doi:10.1111/j.1365-2206.2012.00880.x
- Gutiérrez, L. M., Parsons, R. J., & Cox, E. O. (1998). *A model for empowerment practice. Empowerment in social work practice: A sourcebook*. Pacific Grove: Brooks/Cole Publishing Co.
- Healy, K. (2001). Reinventing Critical Social Work: Challenges from Practice, Context and Postmodernism. *Critical Social Work*, (2):1.

- Herz, M. & Johansson, T. (2011). Critical social work-Considerations and suggestions. *Critical Social Work*, 12(1), 28-45. doi:10.22329/csw.v12i1.5843
- Howe, D. (2009). *A Brief Introduction to Social Work Theory*, United Kingdom: Palgrave Macmillan.
- Ife, J. (2013). Foreword, in Morley, C. Macfarlane, S. and Ablett, P. (2014). *Engaging with Social Work: A critical introduction*, (pp. vii-ix), Cambridge: Cambridge University Press.
- International Federation of Social Workers (IFSW) (2013). 'Definition of Social Work', 'Core Mandate', Erişim adresi: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- İçağasıoğlu Çoban, A. ve Buz, S. (2008). Eleştirel Teori: Gelişimi, Kabulleri Ve Sosyal Hizmette Kullanımı. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 19(1), 71-88.
- Martin, J. (2003). Historical development of critical social work practice. Allan, J., Pease, B. & Briskman, L (Eds.), *Critical social work: An introduction to theories and practices in* (pp.17-31). Crows Nest, AU: Allen and Unwin.
- Mattsson, T. (2014). Intersectionality as a useful tool: Anti-oppressive social work and critical reflection. *Affilia*, 29(1), 8-17. doi:10.1177/0886109913510659
- Mendes, P. (2003). Social workers and social action: a case study of the Australian association of Social Workers' Victorian branch. *Australian Social Work*, 56(1), 16-27. doi:10.1046/j.0312-407X.2003.00053.x
- Morley, C. (2004). Critical reflection in social work: A response to globalization. *International Journal of Social Welfare*, 13, 297-303. doi:10.1111/j.1468-2397.2004.00325.x
- Morley, C., Macfarlane, S. & Ablett, P. (2014). *Engaging with Social Work: A critical introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Payne, M. (2017). Applying critical social work theory in practice. *Zeszyty Pracy Socjalnej*, 22(3), 169-193. doi:10.4467/24496138ZPS.17.011.8006
- Payne, M. (2020). *Modern Sosyal Hizmet*, K. Karataş (Çev Ed.), Ankara: Nika Yayınevi.
- Payne, M., Adams, R. & Dominelli, L. (2002). On Being Critical in Social Work, Adams, R., Dominelli, L. & Payne, M. (Eds.) in *Critical Practice in Social Work* (pp.1-12). New York: Palgrave.
- Payne, M., & Askeland, G. A. (2008). *Globalization and International Social Work: Postmodern Change and Challenge*. London: Cambridge University Press
- Pease, B., & Fook, J. (Eds.). (1999). *Transforming social work practice: Postmodern critical perspectives*. London, England: Routledge.

- Sakamoto, I., & Pitner, R. O. (2005). Use of critical consciousness in anti-oppressive social work practice: Disentangling power dynamics at personal and structural levels. *British Journal of Social Work*, 35, 435-452. doi:10.1093/bjsw/bch190
- Trevithick, P. (2012). *Social Work Skills And Knowledge*, United Kingdom: The McGraw Hill.
- Uluğtekin, S. (2014). Kanunla İhtilaf halindeki Çocuklar: Eleştirel Düşünme ve Türkiye’de Çocuk Adalet Sisteminin Bazı Özellikleri. V. Işıkhan (Haz.) *Prof. Dr. Gönül Erkan’a Armağan Sosyal Hizmet ve Mülakat* (s. 38-49). Ankara.
- Wallace, J., & Pease, B. (2011). Neoliberalism and Australian social work: Accommodation or resistance?. *Journal of Social Work*, 11(2), 132-142. <https://doi.org/10.1177/1468017310387318>